

Ulrika Svalfors

Kyrkornas sociala insatser

Sekulariseringens fortskridande är i någon mening tydlig i den kartläggning som Ulrika Svalfors presenterar här men den är inte entydig. Än mindre självklart är det vad den kan betyda i relation till trossamfundens sociala insatser.

I maj 2014 fick jag tillsammans med Anders Bäckström, professor emeritus i religionssociologi, ett uppdrag från Socialdepartementet. I korthet gick det ut på att de ville ha en kartläggning av trossamfundens sociala insatser i Sverige. Att trossamfundet spelade roll för människor och samhället i stort tycktes man vara klar över. Men kanske kan man uttrycka det som att de var osäkra på, på vilka sätt samfundet spelade roll. Vi fick fyra månader på oss att kartlägga detta och dokumentera resultaten i en rapport. Den mycket ledde

teori (Harding 2012) identifiera fyra olika sociala roller som trossamfundet spelar i Sverige: som meningsskapande sammanhang; genom att komplettera statlig verksamhet; genom att erbjuda alternativ till statlig verksamhet och som kritisk röst i samhällsfrågor. Men först några bakgrundsreflektioner.

Bort från religiösa auktoriteter

Under 1900-talet frigjorde sig både stat och individ alltmer från religiösa auktoriteter vilket har gjort att reli-

har emellertid trossamfundet i Sverige otvetydigt minskat.

Antalet medlemmar i trossamfundet minskar alltså över tid i Sverige, men det betyder inte att det sociala engagemanget har minskat på motsvarande sätt. Tvärtom. Det tycks som att de insatser som görs i religiösa (kristna) sammanhang är relativt stabilt över åren. I vissa avseenden har engagemanget till och med ökat och då framförallt när det gäller andra religiösa samfund än Svenska kyrkan. De minskade medlemssiffrorna innebär inte heller att känslan för samhörighet med samfundet har minskat. Relationen till majoritetskyrkorna i Norden är fortfarande hög och tenderar att vara livslång. Enligt en befolkningsundersökning som genomfördes 2012, är det enbart 20 % som upplever att de saknar en relation till något trossamfund i Sverige. Majoriteten, 80 %, upplever sig tvärtom ha en relation även om den kan variera i styrka.

Denna bakgrund är viktig att ha i minnet när man läser om resultaten. Sekulariseringens fortskridande är i någon mening tydlig i den kartläggning vi har gjort, men den är inte entydig. Än mindre självklart är det vad den innebär i relation till trossamfundens sociala insatser.

Meningsskapande sammanhang

För det första kan man se att trossamfundet i Sverige fyller en viktig social funktion i sig själva. De utgör meningsskapande sammanhang genom att förse individer och samhället i stort med symboler som ger människor en känsla av betydelse och tillhörighet. Trossamfundet erbjuder

”De minskade medlemssiffrorna innebär inte heller att känslan för samhörighet med samfundet har minskat”

tyvärr till kraftiga begränsningar. En sådan begränsning blev att enbart undersöka de samfund som vi visste att det fanns någon form av regelbunden statistikinsamling kring – Svenska kyrkan och de samfund som får statligt stöd via SST (Nämnden för statligt stöd till trossamfund).¹ Därmed hamnade mycket intressant utanför vår sökfokus och rapporten fick därför underrubriken ”en preliminär rapport”. I den här artikeln presenteras resultatet i korthet samt några teologiska reflektioner så här ett halvår efter att rapporten publicerats.

En utgångspunkt i arbetet är att trossamfundet tillhör det civila samhället (se t ex Wijkström 2012). Inom ramen för det civila samhället kunde vi, med hjälp av sociologisk

gion har blivit en privat angelägenhet för individen. Det blir synligt när man granskar medlemstalen för de traditionella kristna kyrkorna i Sverige. Svenska kyrkan är fortfarande det överlägset största samfundet med sina 6,5 miljoner medlemmar,² det vill säga ungefär 67 % av Sveriges befolkning. Men antalet medlemmar minskar antalet i Svenska kyrkan och i alla traditionella kristna kyrkor i Sverige. Mellan 2004 och 2012 minskade Svenska kyrkan med -9 % och de traditionella frikyrkorna med -14 %, till ca 330 000 stycken. De österländska och ortodoxa kyrkorna ökade dock – med +23 % till ca 131 000 betjänade – liksom de muslimska församlingarna – med +10 % till ca 110 000 betjänade – under samma period. Sammantaget

en fysisk plats för att bearbeta existentiella frågor. Denna plats är redan från början präglad av mångfald, till exempel när det gäller ålder och kön, men också etnicitet. Trossamfunden blir därmed en plats för generationsöverskridande gemenskap och integration där man förhåller sig till olika värderingar på en daglig och konkret nivå. Migrationskyrkorna fyller utöver detta också en konkret social funktion för nyanlända genom att hjälpa till med myndighetskontakter och materiellt stöd tills individerna funnit sig tillrätta.

Till trossamfundens kärnverksamhet hör framför allt regelbundna gudstjänster och olika riter. Exempel på en viktig rit är vigsel. Under 2013 genomfördes ca 60 660 vigslar enligt skatteverket och av dessa 17 250 enligt en svenskkyrklig ordning. Siffrorna går lite isär men man kan konstatera att mellan 30 och 40 % vigslar genomfördes i form av en religiös rit i Sverige 2013. När det gäller begravningar är siffran ännu högre. Andra exempel på kärnverksamhet är barn- och ungdomsverksamhet och äldreverksamhet. Det är uppenbart att trossamfunden spelar en viktig roll genom livets alla olika skeden. De bidrar till en känsla av tillhörighet, som i sin tur ger förutsättningar för tillit, trygghet och hopp.

Komplement till statlig verksamhet

Den andra sociala funktionen som vi tittade närmare på när det gäller trossamfundens sociala insatser är när deras verksamhet kompletterar den statliga. När trossamfunden kompletterar gör de det därför att de har något unikt att bidra med – nämligen sin religiösa särart. Den här rollen hos samfunden har dominerat under 1900-talet och fortsätter att vara aktuell, inte minst genom att individer som omfattas av statens omsorg via olika institutioner har rätt att få sina andliga behov tillgodosedda. Verksamheten går också ofta under beteckningen "andlig vård". Den andliga vården är till stora delar tvärkonfessionell och samordnas i flera

fall av Sveriges kristna råd (SKR) där alla kristna kyrkor som studerades i undersökningen är medlemmar med några undantag.

Ett exempel på den andliga vården är sjukhuskyrkan. Sjukhuskyrkan samordnas av SKR tillsammans med representanter för icke-kristna trossamfund. 2013 fanns det totalt 270 anställda inom den andliga vården som riktar sig till sjuk- och hälsovård. Merparten av dessa, 213 personer, var anställda av Svenska kyrkan medan frikyrkorna sammanlagt hade 45 anställda. Katolska kyrkan hade sex (6) anställda och det hade också de ortodoxa och österländska kyrkorna sammantaget (6). En imam har särskilt ansvar för den andliga vården inom detta område, men det finns 11 oavlönade muslimska koordinatörer vid de större sjukhusen som hjälper till att tolka och förmedla kontakter vid behov. Sjukhuskyrkan kompletterar den statliga hälso- och sjukvården genom att bland annat erbjuda krisstöd vid akuta händelser, avskeds- och minnesstunder samt samtalsgrupper.

Alternativ till statlig verksamhet

Den tredje sociala rollen som trossamfunden spelar i det samtida svenska mångkulturella samhället är att de (eller snarare organisationer med bakgrund i trossamfund) erbjuder konfessionella alternativ till statlig verksamhet inom välfärdsområdet. Den rollen hänger samman med privatiseringen och är mer kontroversiell än de två första rollerna. Än så länge finns ganska få religiösa aktörer då nuvarande regler för upphandling (LOU) och valfrihet (LOV) inte gynnar dessa. Trossamfunden har liksom andra ideella organisationer haft svårt att hävda sig mot internationella bolag, de stora vinnarna på den sociala marknaden. Trossamfunden är också själva relativt tveksamma till ge sig in i ett socialt engagemang som de anser är statens uppgift.

Ett exempel på alternativ är konfessionella grundskolor. Antalet konfessionella grundskolor är få – 66 styck-

en (8 %) av landets 792 friskolor har en konfessionell grund. Det är 1,4 % av landets totalt 4 887 grundskolor. De flesta har någon form av bakgrund i en traditionell frikyrka. Hur den religiösa profilen kommer till uttryck skiljer sig dock mycket åt, alltifrån att värdegrunden beskrivs som kristen till att gemensamma religiösa riter hålls på skolan och att bekännelseskrifter studeras. Ett annat exempel på konfessionellt alternativ till statlig och kommunal verksamhet är när trossamfund antingen är huvudman för vård- och omsorgsverksamhet eller fungerar som bakgrund för en stiftelse eller ekonomisk förening som bedriver sådan verksamhet. Också här har trossamfunden haft svårt att etablera sig, men inom detta område pågår en aktiv debatt och man kan också se en hel del initiativ.

Det råder delade meningar om huruvida trossamfund ska satsa på alternativa institutioner i relation till staten på det här viset. I befolkningsundersökningen 2012 som nämnts tidigare, kan man se att relativt många, ca 45 %, är positiva till att trossamfund fungerar som alternativa välfärdsaktörer i Sverige. Men det gäller framförallt inom vård- och äldreomsorg, inte till exempel undervisning och skolor. Det starka stödet gäller alltså socialt arbete för de grupper som uppfattas som särskilt utsatta, till exempel hemlösa, långtidssjuk-skrivna, arbetslösa och (för Sverige) fattiga människor.

Kritisk röst i samhällsfrågor

Den sista rollen som vi identifierade hos trossamfunden är som aktörer i samhällsfrågor. Samfunden fyller nämligen en viss roll som kritisk röst och opinionsbildare. Det kan handla om invandring, integration, social omsorg både nationellt och internationellt, frågor kring livets början och slut och människovärdets okränkbarhet. I dessa frågor agerar samfunden i form av punktinsatser för att slå vakt om vissa värden och intressen, i synnerhet för utsatta grupper i det svenska samhället. Exempel på sådana tillfälliga insatser är Påskuppropet 2005

och de inter-religiösa manifestationer som ägde rum i Malmö under 2010. Ett annat exempel är klimatfrågan som engagerar starkt på både nationell och lokal nivå. Emellanåt tar sig denna roll uttryck på debattsidor även om det är mer sällan. Media styrs av en egen logik som gör det

Men man kan också vända på resonemanget och betrakta rollerna som en konsekvens av kristen teologi.

Många av de sekulära idéerna och institutionerna i Europa har sin grund i religionen, framför allt i den kristna kyrkan. Med andra ord är de

den apofatiska teologin, den negativa teologin, vars grundtanke är att vi i princip bara kan säga vad Gud inte är. När vi inte kan finna ord för Gud, trots att längtan finns, blir den negativa teologin ett hem att vila i. Så tänker också teologen Catherine Keller som nyligen kom ut med boken *Cloud of the Impossible*. I så måtto är hennes bidrag inte särskilt revolutionerande. Men det som fångar mig är hennes fortsättning på den tanken, en sorts negativ antropologi, nämligen att vi i princip bara kan säga vad en människa inte är. Hennes teologiska resonemang blir till en kritik av "klassiska" utformningar av negativ teologi som mynnar ut i en precisering av mänsklig identitet istället för att bejaka den mystik vi själva utgör.

Keller pratar om vår planets, vår egen och allt livs, hoptvinning - "entanglement". Denna hoptvinning formar Molnet (*Cloud*), så läser jag henne. Och inom detta moln vecklar vi ut oss själva, vecklar vi ut varandra, genom kollektiva förkroppsliganden. Det är vad vi gör tillsammans som "möjlig-gör" Gud, inte hur vi agerar som separata aktörer. Separation blir hyckleri i hennes teologiska verklighetsförståelse. Det faktum att vi är hoptvinnade innebär att vi inte i första hand är separata subjekt som förväntas kontrollera, veta och konsumera externa objekt. Inte ens i andra hand. Nej, inte alls. Vårt uppdrag är att omfamna världen när vi andas in och veckla ut den annorlunda när vi andas ut. I en sådan vision består verkligheten av en struktur av känsliga trådar, bortom både positivism och pessimism.

I centrum för hennes teologi står icke-separerbarhet och icke-kunskap. Men också en sorts radikal omsorg där var och en kan ställas till svars inför den som lade skapelsens grund. Vilken värld andas vi ut till liv runtomkring oss? Så tänker jag att man också kan närma sig trossamfundens olika roller ur ett teologiskt perspektiv. Kärleken stavas inte per definition kyrka eller ens Gud. Kyrkan, Gudstalet, är inte automatiskt

”Att leva i en tid som varken är religiös eller sekulär är en teologisk utmaning”

svårt för religiösa samfund att fritt uttrycka för sin religiösa särart, även om berättelserna om religion har ökat. Det är dock tydligt att de större upproppen och manifestationerna har påverkat och påverkar den politiska debatten på olika sätt.

Teologisk tolkning av ett postsekulärt tillstånd

Så långt de fyra olika rollerna, identifierade med hjälp av samtida sociologisk teori. Men hur kan man förstå dessa roller ur ett teologiskt perspektiv? Ett sätt är att uppfatta dem som uttryck för ett postsekulärt tillstånd. Så har vi bl. a. tolkat resultaten i rapporten. Här vill jag dock lyfta ett teologiskt perspektiv som inte berörs där. Det postsekulära tillståndet handlar ofta om att religioner blivit synliga på ett nytt sätt i Europa. Religion har blivit mer synlig både genom religiösa attribut såsom slöja och genom att politiker och tänkare inom olika vetenskaper har börjat göra upp med sin egen fördomsfullhet när det gäller religion. Vi lever med andra ord i en tid som varken kan påstås vara religiöst eller sekulärt.

Privatiseringen och den ökade religiösa närvaron har uppenbart öppnat upp för fler bidrag från religiösa trossamfund till det civila samhället, men det är lika uppenbart att möjligheterna än så länge är rätt begränsade. Det har jag på annan plats beskrivit som en konsekvens av den rådande (neoliberal) marknadslogi-

sociala roller som trossamfundet spelar i det svenska samhället idag en effekt av sin egen trostradition. Den egna verksamheten, den andliga vården, religiösa vårdinrättningar och samfundsgrundade upprop har sin förutsättning i ett samhälle som organiserats enligt kristna tankefigurer. Förstådd på det sättet är inte trossamfundet i klorna på en neoliberal politik utan de politiska insatserna en konsekvens av kristen teologi. Kritik av dessa roller blir då en form av självkritik, en form av religionskritik. En sådan självkritisk reflektion, menar jag, är att vi inte längre själva förmår uppfatta denna ordning som just teologisk. Jag tänker liksom Sigurdson att varje social ordning utgör en vision om det goda livet, grundad i en specifik uppfattning om tillvarons struktur. I rapporten identifierar vi en sorts ordning, en sorts organisering av trossamfundens sociala insatser. Vilken verklighetsstruktur implicerar denna fyrdelade ordning? Vilken vision pekar den mot? Dessa frågor är exempel på sådant som diskuteras inom den så kallade politiska teologin, ett växande område inom den systematiska teologin. Jag skulle dock vilja lyfta ett annat spår, nämligen det kosmologiska.

Teologiskt erkännande av vår hoptvinning

Att leva i en tid som varken är religiös eller sekulär är en teologisk utmaning. Vem blir Gud i ett sådant sammanhang? Många rör sig mot

kärleksfull. Vi äger inte den kraften, vi har inte den makten. Förstådd på det sättet blir trossamfundens alternativ till statlig verksamhet antingen en domesticering av den radikala rösten eller en krampartad fasthållning vid det egna, en separation. Vad blir då kompletteringen? Kellers kosmologiska teologi ger en annan sorts nycklar för en (själv)kritisk teologisk tolkning av trossamfundens sociala insatser än den politiska teologin exemplifierad ovan. Oavsett vilken man väljer, är det viktigt att välja. Så tillvida menar jag att religionens nya synlighet, oavsett hur vi uppfattar den, väntar på vår teologisk reflektion och vision.

ULRIKA SVALFORS

TD, lektor, Teologiska institutionen,
Uppsala universitet

Tips om vidare läsning

Bäckström, A. (red.) (2014) *Välfärdsinsatser på religiös grund – förväntningar och problem*. Skellefteå: Artos.

Harding, T. (2012) *Framtidens civilsamhälle*. Underlagsrapport 3 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Hollmer, M. och Bäckström, A. (2013) *Svenska kyrkan och välfärden. En undersökning av attityder*. Acta Universitatis Upsalensis, Studies in religion and society, nr 10. Uppsala: Uppsala universitet.

Keller, C. (2015) *Cloud of the Impossible. Negative Theology and Planetary entanglement*. New York: Columbia University Press.

Pettersson, P. (2013) *Utmaningar för Svenska kyrkan när behovet av kyrkan ökar men söndagsgudstjänsterna minskar*. Karlstad: Karlstads stift.

Sigurdson, O. (2009) *Det postsekulära tillståndet. Religion, modernitet, politik*. Munkedal: Glänta produktion.

Svalfors, U., Bäckström, A. (2015) *Trossamfundens sociala insatser – en preliminär rap-*

port. Ds 2015:3, www.regeringen.se

Svalfors, U. (2014) Kallet kan ligga i att tänka nytt, i *Ducatus*, nr 5.

Svedberg, L., von Essen, J., och Jegermalm, M. (2010) *Svenskarnas engagemang är större än någonsin. Insatser i och utanför föreningslivet*. Ersta Sköndal Högskola arbetsrapportserie, nr 68, Enheten för forskning om det civila samhället. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

Wijkström, F. (red.) (2012) *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel*. Stockholm: European Civil Society Press.

Noter

1 Trossamfundet uppskattades till ungefär 1 960 stycken år 2011 i Sverige (SCB 2011). Undersökningen omfattade enbart de 42 samfund som är bidragsberättigade enligt Lagen om statligt stöd till trossamfund samt Svenska kyrka, totalt 43 trossamfund.
2 Om inget annat anges, återges siffror från 2012 fortsättningsvis.

Svensk Kyrkotidning söker en ny

ANNONSSÄLJARE

Vi söker dig som är intresserad av en bisyssla vid sidan av t.ex. studier eller dig som gått i pension men som fortfarande har ett stort intresse för Svenska kyrkan.

Arbetet innebär både att handha kontakten med redan etablerade annonsörer samt att bearbeta marknaden. Tidigare erfarenheter av liknande uppdrag är ett plus, men inget krav.

Kontakta Göran Lundstedt för mer information:
forste.redaktor@svenskkyrkotidning.se
070-574 39 82

SVENSK
KYRKO
TIDNING

MENDING THE WORLD?

POSSIBILITIES AND OBSTACLES FOR
RELIGION, CHURCH AND THEOLOGY

13-15 OKTOBER 2015, UPPSALA

Var med och lyssna när ett 50-tal internationella och svenska forskare, i korta föreläsningar, presenterar forskning om religionens, kyrkans och teologins roll i relation till samhällsförändringar i en global värld.

HUVUDFÖRELÄSARE:

Christine Beasley, University of Adelaide, Australien

Mark Juergensmeyer, University of California, Santa Barbara, USA

Simangaliso Kumalo, University of Kwazulu-Natal, Sydafrika

KONFERENSSPRÅK: Engelska

Huvudföreläsningar öppna, seminarier kräver anmälan.

FÖR INFORMATION OCH ANMÄLAN SE:

svenskkyrkan.se/forskning

VÄLKOMMEN!

Svenska kyrkan